

Anna Kościelniak

Rola ekonomii społecznej w środowiskach wiejskich na tle gospodarki rynkowej Polski

Ekonomiczne Problemy Usług nr 89, 117-132

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNA KOŚCIELNIAK

Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy

ROLA EKONOMII SPOŁECZNEJ W ŚRODOWISKACH WIEJSKICH NA TLE GOSPODARKI RYNKOWEJ POLSKI

Wprowadzenie

Wydarzenia jakie w Polsce zapoczątkował rok 1990 w znaczącym stopniu wpłynęły na podejście do funkcji i zadań pomocy społecznej. Stworzenie efektywnego systemu łagodzenia skutków transformacji, zwłaszcza dla potrzebujących, rozumianych jako ci, którzy nie potrafili odnaleźć się w nowej rzeczywistości ekonomiczno-społecznej stało się ważną częścią kwestii społecznych, które coraz silniej wysuwały się na plan pierwszy i wymagały aktywnej interwencji. Gospodarka rynkowa to system, który ze względu na swoją specyfikę uwypukla nierówności między gospodarującymi podmiotami. Nie wszystkie różnice niweluje „niewidzialna ręka rynku”. Coraz częściej dlatego poszukuje się możliwości, pozwalających na efektywne rozwiązania kluczowych problemów ekonomiczno-społecznych, które zamykają się w pojęciu wykluczenia społecznego, rozumianego między innymi jako długotrwałe pozostawanie bez zatrudnienia, przewlekłe choroby, brak odpowiedniego wykształcenia czy zbyt niskie zarobki. Z takimi problemami stykają się zarówno mieszkańcy miast, jak i wsi, jednak szczególnie narażona jest ludność wiejska, ze względu na znacznie mniejsze możliwości dostępu do edukacji, rynku pracy, technologii. Pojawiła się więc potrzeba wyrównywania szans, jak również stworzenia bezrobotnym i wykluczonym możliwości znalezienia zatrudnienia w celu jak najszybszego powrotu na rynek pracy oraz odciążenia budżetu państwa z konieczności wypłat

zasiłków dla bezrobotnych i zapomóg. Jednym z najważniejszych kierunków współczesnej polityki jest więc zabezpieczenie dochodów i aktywizacja jednostek pozostających zbyt długo bez pracy. Chodzi tu bardziej o stworzenie etosu „wędkii” niż „ryby” czy „odbicia się od dna”. Pojawia się ustawiona we właściwy sposób gradacja zadań pomocy społecznej, ale pod takim kątem, by powodowały one usamodzielnienie się podmiotów czerpiących korzyść w jej ramach oraz alternatywa dla państwa opiekuńczego, które brało na siebie ogromną odpowiedzialność za problemy swoich obywateli.

W artykule podjęto próbę podkreślenia wagi roli ekonomii społecznej na tle gospodarki rynkowej ze szczególnym uwypukleniem specyfiki środowisk wiejskich.

1. Pojęcie i podłoże rozwoju ekonomii społecznej

Grunt na jakim powstawała ekonomia społeczna początkowo łączony był z dobroczynnością, a później koniecznością zapewnienia zatrudnienia przez warstwę rządzącą tym, którzy mieli z tym problemy. Zanim jednak nastąpiła konieczność organizowania form pomocy dla najbardziej potrzebujących, zaistniały przyczyny generujące takie zjawisko. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na to, że postindustrialne społeczeństwa oparte były na modelu wielodzietnej, wielopokoleniowej rodziny, która prowadziła wspólne gospodarstwo, będąc ekonomicznie samowystarczalną. Taki stan rzeczy określał role członków takiej wspólnoty w zależności od wieku i płci. Rodziny wytwarzały i konsumowały to, co było im niezbędne do życia. Ponocono również odpowiedzialność za tych członków rodziny, którzy byli starzy, chorzy ułomni i zapewniano im środki utrzymania. Socjalizacja dzieci do życia we wspólnocie również odbywała się wewnątrz rodziny i polegała na nauce szacunku, odpowiedzialności i pracy¹.

W dobie przemian rewolucji przemysłowej obraz rodziny uległ przeobrażeniu. Początek zmian zauważalny był w środowiskach wiejskich, w których zmiany technologiczne ograniczyły liczbę rąk do pracy. Ludność zaczęła odpływać do miast, do fabryk, gdzie ówcześni właściciele środków wytwórczych żądali od robotników pełnej dyspozycyjności (tak jest do dziś). Kolejnym pro-

¹ *Ekonomia społeczna w Polsce: osiągnięcia i potencjał w świetle wyników badań*, red. A. Giza-Poleszuk, J. Hausner, FISE, Warszawa 2008, s. 23–24.

blemem było oddzielenie miejsca zatrudnienia od miejsca zamieszkania. Migracje za pracą powodowały długotrwałą nieobecność tych członków rodzin, którzy w uprzednim modelu pełnili funkcje opiekuńcze w stosunku do chorych, starszych i dzieci. Aby zniwelować tę lukę zaczęto powoływać instytucje opiekuńcze. Ze względu na pogarszające się warunki ekonomiczne bardzo drastycznie ograniczyła się dzietność rodziny². W dobie industrializacji rolę rodziny przejęło państwo, moźni, parafie, zakony, ochronki, przytułki czy też wolontariat.

Początkową fazą powstawania ekonomii społecznej było wycofywanie się państwa z ochrony, która najbardziej potrzebującym zapewniała realizację ich potrzeb. Powstało zapotrzebowanie, którego instytucje prywatne, funkcjonujące na rynku nie potrafiły i nie chciały zapełnić. Problem istnienia wielu osób nieprzystosowanych do nowych warunków życia wciąż był aktualny. Pomoc państwa przejawiała się we wsparciu finansowym, subsydiowaniu, kupowaniu usług i produktów wytwarzanych w ramach sektora ekonomii społecznej³.

Chociaż aktywizacja ma dotyczyć wszystkich, którzy jej potrzebują, to wszelka działalność państwa w tym względzie kierowana jest do bezrobotnych, mogących podjąć pracę lub osób, które jej poszukują, ale nie mają praktyki. Do takich jednostek kierowanie jest doradztwo zawodowe lub pomoc w przekwalifikowaniu czy otworzeniu własnej działalności.

Ekonomia społeczna ma swoje głębokie podłoże w kwestiach zakorzenionych w świadomości ludzkiej jako pomoc biednym, potrzebującym, nieprzystosowanym, wykluczonym. Zanim jednak samo pojęcie ekonomii społecznej zostało oficjalnie sformułowane, pierwszymi jej przesłankami była dobroczynność dla ubogich.

Ekonomia społeczna współcześnie traktowana jest jak „panorama” gospodarki społecznej. Umieściowała się w luce między mechanizmami rynkowymi a pełnieniem przez państwo opiekuńczej roli. Postrzega się ją jako zjawisko wielowymiarowe, które rozumiane jest przez funkcjonowanie podmiotów, których działalność oparta jest na specyficznych zasadach i motywacjach. Warto też wziąć pod uwagę atrybut ekonomiczności, który nierozzerwalnie, w pojęciu podmiotów gospodarujących, łączy się z dochodem i efektywnością.

² A. Toffler, *Trzecia fala*, PIW, Warszawa 1986, s. 56.

³ *Active Social Policies I the EU Inclusion through participation*, red. R. Berly Van, H. Maler The Policy Press, Bristol 2002, s. 56.

W Polsce termin „ekonomii społecznej” jest stosunkowo nowy, choć już rozpoznawalny jako desygnat rynku. Oparty jest na kilku zasadach: maksymalizacji wyboru, kooperacji, działaniu zbiorowym.

Maksymalizacja wyboru to odniesienie do możliwości, jakie otwiera przed członkami społeczeństwa wspólnota gospodarowania.

Kooperacja to współdziałanie jednostek, mających wspólny interes w celu stworzenia płaszczyzny funkcjonowania, w nieprzyjaznych warunkach, w ramach której będą mogły zaspokoić swoje potrzeby.

Działanie zbiorowe wiąże się z kooperacją i możliwościami, jakie ona daje przy dużej, koordynacyjnej roli państwa.

Ekonomia społeczna jest więc jednym ze sposobów prowadzenia działalności gospodarczej, która łączy w sobie cele społeczne i ekonomiczne. Samo pojęcie jest szerokie a przybliża je sposób funkcjonowania instytucji działających jako podmioty ekonomii społecznej. Jest to ta działalność, u której podstaw leżą cele społeczne a wypracowane zyski są reinwestowane w dalszą działalność, a nie wypłacane udziałowcom.

Podstawą zrozumienia jest kwestia społecznego niedostosowania i wykluczenia, co zdeterminowało przesłankę do powoływania podmiotów pomagających w powrocie do pracy i normalnego funkcjonowania w społeczeństwie tym, którzy są życiowo niezaradni, gorzej wykształceni, chorzy, upośledzeni.

Pojęcie ekonomii społecznej jest bardzo szerokie, można jednak powiedzieć, że ekonomia społeczna czy też inaczej przedsiębiorczość społeczna, to sfera łącząca aktywność gospodarczą z realizacją celów społecznych. Jej kluczową zasadą jest pierwszeństwo działań na rzecz ludzi nad osiąganiem zysków. W ekonomii społecznej ważna jest więc realizacja misji społecznej⁴.

Pomimo wielości form w jakich działają podmioty ekonomii społecznej istnieje pewien zespół wspólnych cech. Kryteria, które powinny spełniać podmioty działające w sektorze ekonomii społecznej (zgodnie z definicją zaproponowaną przez Europejską Sieć Badawczą EMES Network) są następujące:

Kryteria ekonomiczne:

- prowadzenie w regularny sposób działalności o charakterze gospodarczym produkcyjnym lub usługowym,
- niezależność podmiotów od instytucji publicznych,
- ponoszenie ryzyka ekonomicznego,

⁴ P. Grell, A. Wery, *Względność pojęcia ubóstwa*, „Prezentacje” 1981, nr 3.

- zminimalizowanie liczby płatnego personelu.

Kryteria społeczne:

- realizacja celów społecznie użytecznych,
- działalność ekonomiczna nie przynosząca zysków, ale przede wszystkim miejsca pracy dla osób w trudnej sytuacji życiowej,
- wspólne działania grupy osób lub społeczności (inicjatywa oddolna),
- możliwie demokratyczny system zarządzania, pozwalający na włączanie uczestników w podejmowanie decyzji,
- przedsięwzięcia przynoszące zysk, przeznaczony na cele społeczne (ograniczona dystrybucja zysku)⁵.

Szczególną troską obejmowane są dziś obszary wiejskie, jako te, które ze względu na uwarunkowania ekonomiczne, edukacyjne i społeczne są szczególnie zagrożone wykluczeniem i bezrobociem. Właśnie dla nich tworzone są programy wspomagające niwelowanie obszarów ubóstwa przez kreowanie i organizowanie inicjatyw społecznych, zgodnych z kierunkiem rozwoju lokalnego.

Właśnie dlatego ekonomię społeczną często nazywa się ekonomią wspólnotową, jako że środowiska wiejskie tworzą społeczności o specyficznych potrzebach⁶.

Ekonomia społeczna ma więc szczególne znaczenie dla obszarów tak zwanej „zapaści społeczno-gospodarczej”, gdzie pewne deficyty społeczne nawarstwiają się blokując rozwój czy inne formy aktywności. W takich przypadkach jest ona czynnikiem niezbędnym do rewitalizacji, w ramach której podmioty ekonomii społecznej, takie jak: spółdzielnie, fundacje, stowarzyszenia, centra integracji społecznej czy zakłady aktywności zawodowej mogą aktywizować niewykorzystywane zasoby przez dostarczanie usług i integracyjne zatrudnienie.

⁵ P. Kurowski, *Pomoc społeczna w krajach OECD i w Polsce*, „Polityka Społeczna” 1998, nr 7, s. 9.

⁶ P. Sałustowicz, *Koncepcje i funkcje ekonomii społecznej*, w: *Ekonomia społeczna w Polsce: osiągnięcia, bariery rozwoju i potencjał w świetle wyników badań*, red. A. Giza-Poleszuk, J. Hausner, FISE, Warszawa 2008, s. 23–24.

2. Przedmioty ekonomii społecznej

Podmioty prawne sektora ekonomii społecznej w Polsce dzielą się na trzy kategorie: podmioty „starej” ekonomii społecznej (spółdzielnie, TUW), instytucje trzeciego sektora (fundacje i stowarzyszenia) oraz „nowe” instytucje ekonomii społecznej (spółdzielnie socjalne, centra integracji społecznej, zakłady aktywności zawodowej, kluby integracji zawodowej)⁷. Warto więc zwrócić uwagę na kilka z nich.

Fundacja jest organizacją powołaną do realizacji celów społecznie lub gospodarczo użytecznych (przy czym gospodarcze cele nie mogą być celami zarobkowymi). Fundacja jest zakładana przez fundatora, którym może być osoba fizyczna, a także osoba prawna. Fundacja może prowadzić działalność gospodarczą służącą realizacji jej celów, przy czym wartość środków majątkowych przeznaczonych na działalność gospodarczą nie może być mniejsza niż 1000 złotych. Środki uzyskane z działalności gospodarczej powinny być przeznaczone na działalność statutową. Działalność fundacji reguluje ustawa o fundacjach z 6 kwietnia 1984 roku.

Stowarzyszenia to dobrowolne, samorządne i trwałe zrzeszenia tworzone w celach niezarobkowych, których działalność oparta jest na pracy społecznej członków. Stowarzyszenie może prowadzić działalność gospodarczą według ogólnych zasad określonych w odrębnych przepisach z zastrzeżeniem, że dochód z tej działalności będzie przeznaczony na cele statutowe, nie będzie przeznaczony do podziału między jego członków. Kwestie działalności stowarzyszeń reguluje ustawa Prawo o stowarzyszeniach z 7 kwietnia 1989 roku. Zarówno fundacje, jak i stowarzyszenia prowadzące działalność gospodarczą z chwilą wpisania do rejestru przedsiębiorców stają się przedsiębiorcami w zakresie tej działalności, mogą też zakładać jednoosobowe spółki kapitałowe, czyli spółki z ograniczoną odpowiedzialnością oraz spółki akcyjne.

Spółdzielnie są dobrowolnym zrzeszeniem nieograniczonej liczby osób, o zmiennym składzie osobowym i zmiennym funduszu udziałowym, które w interesie swoich członków prowadzą wspólną działalność gospodarczą. Spółdzielnia może również prowadzić działalność społeczną i oświatowo-kulturalną na rzecz swoich członków i ich środowiska. Dokonując typologii spółdzielni

⁷ J. Auleytner, *Polityka społeczna pomiędzy ideą a działaniem*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1997, s. 69.

dosyć często przyjmuje się kryterium przedmiotu działalności, dzieląc spółdzielnie na handlowe, mieszkaniowe, usługowe. Innym rodzajem podziału może być klasyfikacja spółdzielni ze względu na funkcję, jaką spełnia w stosunku do członków. Przykładowo, jeżeli powiązanie ze spółdzielnią wynika z faktu zaspokojenia określonej potrzeby, to będziemy mówić o spółdzielniach konsumenckich, często nazywanych spółdzielniami użytkowników. Jeżeli zaś powiązanie to ma charakter stosunku pracy, wtedy mowa będzie o spółdzielniach pracy⁸.

Centrum Integracji Społecznej (CIS) to jednostka organizacyjna utworzona przez jednostkę samorządu terytorialnego lub organizację pozarządową, realizująca reintegrację zawodową i społeczną przez prowadzenie dla osób, zagrożonych wykluczeniem społecznym, programów edukacyjnych, obejmujących m.in. nabywanie umiejętności zawodowych, przekwalifikowanie lub podwyższanie kwalifikacji zawodowych oraz nabywanie innych umiejętności niezbędnych do codziennego życia. CIS nie jest samodzielnym podmiotem prawnym lecz formą prawną adresowaną do instytucji oraz organizacji pozarządowych pracujących z osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym. W grupie beneficjentów CIS są te same osoby, które mogą założyć spółdzielnię socjalną. Działalność CIS reguluje ustawa z 13 czerwca 2003 roku o zatrudnieniu socjalnym.

Klub Integracji Społecznej (KIS) to jednostka, której celem jest udzielenie pomocy osobom indywidualnym oraz ich rodzinom w odbudowywaniu i podtrzymywaniu umiejętności uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej, w powrocie do pełnienia ról społecznych oraz w podniesieniu kwalifikacji zawodowych, jako wartości na rynku pracy. KIS działa na rzecz integrowania się osób o podobnych trudnościach i problemach życiowych. To jednostka pomagająca organizować się ludziom w grupy, podejmować wspólne inicjatywy i przedsięwzięcia w zakresie aktywizacji zawodowej, w tym zmierzające do tworzenia własnych miejsc pracy. KIS jest powoływany przez jednostkę samorządu terytorialnego lub organizację pozarządową. Działalność KIS reguluje ustawa z 13 czerwca 2003 roku o zatrudnieniu socjalnym.

Zakład Aktywności Zawodowej (ZAZ) jest rozwiązaniem prawnym wprowadzonym przez ustawę z 27 sierpnia 1997 roku o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych. ZAZ nie jest samo-

⁸ Tamże, s. 71.

dzielną formą prawną – jest organizacyjnie i finansowo wydzieloną jednostką, która uzyskuje status zakładu aktywności zawodowej. O utworzenie ZAZ-u ubiegać się mogą jednostki i organizacje wymienione w ustawie, których statutowym zadaniem jest rehabilitacja społeczna i zawodowa osób niepełnosprawnych. ZAZ tworzy się w celu zatrudniania osób niepełnosprawnych z orzeczeniem o znacznym stopniu niepełnosprawności i określonych w ustawie grup osób z orzeczeniem o umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, a także przygotowania ich do życia w otwartym środowisku. ZAZ może prowadzić działalność gospodarczą.

Towarzystwo Ubezpieczeń Wzajemnych (Tuw) ubezpiecza swoich członków na zasadzie wzajemności, przy czym Tuw nie jest nastawiony na zysk, a swoim członkom oferuje tanią ochronę ubezpieczeniową w zamian za składki pokrywające jedynie wypłacone świadczenia oraz koszty działalności. Zawiązana w ramach Tuw grupa ubezpieczonych połączona jest wspólnotą interesów jej członków. Działalność Tuw reguluje ustawa z 22 maja 2003 roku o działalności ubezpieczeniowej. Według danych GUS, największą grupą są organizacje pozarządowe, dość silną reprezentację mają również spółdzielnie. Pozostałe podmioty nie są tak liczne, co przypisać należy faktowi, że jako podmioty prawne wyodrębnione zostały w ostatnich kilku latach⁹.

Opisane pokrótce podmioty ekonomii społecznej funkcjonują zarówno w środowiskach wiejskich, jak i miejskich. Najczęściej spotykaną formą działalności są spółdzielnie. W skupiskach miejskich przeważają **spółdzielnie pracy**, w których przedmiotem gospodarczej działalności jest prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa opartego na osobistej pracy członków. Osobista praca członków spółdzielni jest niezbędna dla realizacji celu gospodarczego każdej spółdzielni pracy, dlatego też spółdzielnia i wszyscy jej członkowie mają obowiązek nawiązywania stosunku pracy i pozostawania w nim. Szczególnym rodzajem spółdzielni pracy jest spółdzielnia inwalidów i spółdzielnia niewidomych, której przedmiotem działalności jest zawodowa i społeczna rehabilitacja inwalidów i niewidomych przez pracę w prowadzonym wspólnie przedsiębiorstwie. Działalność spółdzielni reguluje ustawa Prawo Spółdzielcze z 1982 roku z późniejszymi zmianami. W ramach spółdzielni wyróżniamy:

⁹ *Aktywizująca polityka społeczna*, red. J. Orczyk, M. Żukowski, Wyd. AE, Poznań 2007, s. 57.

Spółdzielnie inwalidów i spółdzielnie niewidomych, z wieloletnimi tradycjami sięgającymi okresu powojennego, cechują się wysokim wskaźnikiem zatrudnienia osób niepełnosprawnych. Przez lata, w sytuacji wzrostu konkurencji, zniesieniu monopolu na pewne usługi i towary pochodzące z tych spółdzielni, wskaźnik zatrudnienia osób niepełnosprawnych obniżył się, pozostając obecnie na poziomie ok. 60%. Spółdzielnie inwalidów zatrudniają osoby niepełnosprawne w stopniu znacznym i umiarkowanym. Kładą duży nacisk na rehabilitację zawodową. W spółdzielniach tych znajdują zatrudnienie osoby niepełnosprawne z tzw. schorzeniami specjalnymi. Inne zakłady pracy chronionej prawie w ogóle nie zatrudniają osób niewidomych, głuchych, epileptyków, chorych psychicznie i chorych umysłowo. Spółdzielnie inwalidów cechują się wysokim poziomem zabezpieczeń socjalnych i bogatym wachlarzem form pomocy z zakładowego funduszu rehabilitacji. Najczęściej z tego funduszu finansowana jest opieka medyczna, przychodnia rehabilitacyjna, sprzęt rehabilitacyjny, lekarstwa i inne¹⁰.

Spółdzielnie socjalne to formy prawne podmiotu łączącego cechy przedsiębiorstwa oraz organizacji pozarządowej, umożliwiające swoim członkom, którymi muszą być w 50% osoby zagrożone wykluczeniem społecznym, powrót do uregulowanego życia społecznego i aktywności na rynku pracy. Spółdzielnia socjalna jako rodzaj spółdzielni pracy, działa na zasadzie osobistego świadczenia pracy przez jej członków.

Institucja spółdzielni socjalnej została w Polsce wprowadzona Ustawą z 20 kwietnia 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, która odpowiednio znowelizowała ustawę z 16 września 1982 roku. Spółdzielnię socjalną mogą założyć osoby z pełną zdolnością do czynności prawnych i równocześnie zaliczające się do przynajmniej jednej z następujących kategorii:

- bezrobotni,
- niepełnosprawni,
- uzależnieni od alkoholu, narkotyków lub środków odurzających po zakończeniu leczenia,
- chorzy psychicznie,
- bezdomni realizujący indywidualny program wychodzenia z bezdomności,

¹⁰ Tamże, s. 59.

- osoby opuszczające więzienie, które mają trudności z reintegracją społeczną,
- uchodźcy uczestniczący w indywidualnym programie integracji,

oraz inne osoby, pod warunkiem, że ich liczba nie przekracza 50% ogólnej liczby założycieli, których powinno być co najmniej pięciu.

Spółdzielnię socjalną mogą także założyć co najmniej dwie z następujących osób prawnych:

- organizacje pozarządowe w rozumieniu ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie,
- jednostki samorządu terytorialnego,
- kościelne osoby prawne.

W środowiskach wiejskich natomiast bardzo skutecznie działają takie formy przedsiębiorczości jak **spółdzielnie spożywców**, będące formą współpracy ekonomicznej, której celem nie jest zysk pieniężny, a zapewnienie uczestnikom takich i dobrej jakości towarów lub usług. Środki z działalności mogą zostać przeznaczone na tak zwany fundusz gromadzki, dzięki któremu członkowie spółdzielni mogą finansować na przykład otwarcie nowego sklepu, piekarni czy budowę placu zabaw. Spółdzielnie przybierają często formę punktów sprzedaży detalicznej, będących własnością i zarządzanych przez samych zainteresowanych. Klientami są zazwyczaj jednostki, które dostarczyły kapitał potrzebny do uruchomienia lub nabycia danego przedsiębiorstwa spółdzielczego.

Prezentowane powyżej kategorie podmiotów wpisują się zakresem i specyfiką swojej działalności w ekonomię społeczną. Ich szeroki wachlarz pokazuje jak wiele możliwości społecznego zaangażowania istnieje i jak różnorodne mogą być społeczne formy pomocy¹¹.

3. Usytuowanie ekonomii społecznej w gospodarce rynkowej Polski

Ekonomię społeczną można więc określić jako działalność z pogranicza sektora publicznego i prywatnego, prowadzoną przez te organizacje, które zaliczane są do III sektora. Wszelkie programy przewidziane dla aktywizowania wykluczonych mają niwelować bezradność socjalną i uczyć ekonomicznego funkcjonowania w niełatwych warunkach gospodarki rynkowej.

¹¹ *Ekonomia społeczna w kreowaniu polityki lokalnej gmin i powiatów*, Zachodniopomorska Biblioteka Ekonomii Społecznej, Szczecin 2009, s. 17.

Zdaniem wielu ekonomistów, ekonomia społeczna jest odpowiedzią na dysfunkcje rynku, będące efektem wycofania się państwa z jego opiekuńczej roli. Znajduje się ona w kręgu działalności rynkowej państwa i społeczeństwa¹². Rolą ekonomii społecznej jest solidarność działań podmiotów i spójność społeczna a także odpowiedzialność, demokracja, autonomia i niezależność.

Wszelkie podmioty działające w ramach ekonomii społecznej są nastawione na to, by uzupełnić zapotrzebowanie jednostek ludzkich na te produkty czy usługi, których inne sfery działalności państwa czy sektory nie mogą zapewnić.

Mówiąc o ekonomii społecznej nie sposób pominąć tego, że działające w jej ramach podmioty nie nastawiają się na zysk lecz na zrealizowanie celów społecznych. Bardzo ważną przesłanką funkcjonowania podmiotów ekonomii społecznej jest to, że oferują one usługi dostępne dla wszystkich lecz jednocześnie przynoszące korzyści określonym grupom społecznie wykluczonym. Można więc powiedzieć, że w ramach ekonomii społecznej tworzone są miejsca pracy, polepsza się jakość życia, rozwijają się społeczności lokalne, maleje liczba wykluczonych. Jest to jednak działalność w skali mikro, lokalna, z myślą o tych, którzy w swojej „ekonomicznej nieporadności” potrzebują pomocy. Nie znaczy to jednak, że nie jest ona przedsiębiorcza czy kreatywna w pomysłach na dostarczanie nowych usług¹³. Atutem ekonomii społecznej jest relatywne obniżenie kosztów pracy, dawanie poczucia własnej wartości i godności jako nieocenionej „platformy odbicia” do stworzenia w przyszłości własnego przedsiębiorstwa czy działalności. Analizując powyższe rozważania można za W. Kraśnickim postawić tezę, że ekonomia społeczna jest komplementarna jako odpowiedź na dysfunkcje rynku, jednocześnie nie roszcząc sobie praw do substytucyjności czy wypierania rynku.

Celem ekonomii społecznej jest właściwa relacja między organizacjami a beneficjentami, anatomia zarządzania, demokratyczne podejmowanie decyzji oraz przeznaczanie wypracowanego zysku na cel społeczny.

Nadrzędną zatem funkcją ekonomii społecznej jest przeciwdziałanie marginalizacji społecznej. Poza tym ekonomia społeczna tworzy bazę do działania organizacji obywatelskich, promuje alternatywne formy kredytowania, wzmacnia kapitał społeczny. Ułatwia także reformowanie sektora usług publicznych.

¹² K. Wygnański, *Ekonomia społeczna w Polsce- definicje, zastosowania, oczekiwania, wątpliwości*, w: raport otwarcia projektu „W poszukiwaniu polskiego modelu ekonomii społecznej”, Fundacja Inicjatywy Społeczno-Ekonomicznych Warszawa 2006, s. 39–41.

¹³ Ch. Leadbeather, *The rise of the Social Entrepreneur*, demos: London 1997, s. 25.

Według Ch. Leadbeatera ekonomia społeczna tworzy miejsca pracy, oszczędzające pieniądze podatników, kreuje kapitał społeczny, jest także narzędziem wzrostu zatrudnienia przez generowanie nowych usług społecznych, umożliwiając pracę grupom zagrożonym na rynku pracy. Tak samo podchodzi do tej kwestii K. Wygnański w „Raporcie otwarcia”, widząc w funkcjach ekonomii społecznej:

- kontrolę rynku,
- dostarczanie produktów i usług, których rynek nie dostarcza,
- alternatywę nowych form iranzacji rynku,
- obniżanie różnych kosztów transakcyjnych.

W ekonomii społecznej duży nacisk kładziony jest na tworzenie miejsc pracy i uwrażliwienie na potrzeby wielu jednostek niemogących sobie zapewnić pewnych potrzeb. Samo zjawisko dokonującej się liberalizacji, prócz bodźców do wzrostu gospodarczego, generuje efekty niepożądane. Z racji ogromnego problemu, jaki pojawił się w związku z takim stanem rzeczy, pojawiły się pierwsze pomysły przekonstruowania rynku pracy tak, by umożliwić ogromnym rzeszom bezrobotnych wykorzystania ich potencjału i zdolności. Nie było to jednak łatwe i możliwe na obecnym rynku pracy. Chodzi o wsparcie aktywności gospodarczej tych grup społecznych, których uczestnictwo w wymianie rynkowej jest trudne ze względu na niskie wykształcenie, kwalifikacje zawodowe, długotrwałe pozostawanie bez zatrudnienia, wreszcie tych, których niesamodzielność ekonomiczna jest budowana przez pokolenia. Pozwoli to nie tylko na socjalizację i podniesienie wartości jednostki, ale patrząc na kwestie tylko czysto ekonomiczne, zwolni dużą część społeczeństwa z finansowego obciążenia na rzecz utrzymywania takich osób.

Tak więc prymat nad kwestiami ekonomicznymi, związanymi z prowadzeniem działalności gospodarczej, obejmuje sfera socjalna i dbałość o kwestie egzystencjalne, związane z człowiekiem. Stworzyło to także ramy do przedsiębiorczości społecznej, która leży u podstaw funkcjonowania ekonomii społecznej. Organizacje funkcjonujące w jej ramach, to firmy służące realizacji celów społecznych, pomagające społecznościom lokalnym w integracji dla ogólnospołecznego pożytku. Są one jednocześnie ukierunkowane na dostarczanie produktów i usług dobrych jakościowo na dany rynek, ale także priorytetem w ich działaniu jest utrzymywanie i tworzenie miejsc pracy, organizacja szkoleń a także zapewnienie ciągłej działalności gospodarczej oraz partycypację członków.

4. Rola ekonomii społecznej w rozwoju środowisk wiejskich

Polska wieś i jej specyfika wyrasta na gruncie aktywności dawnych Państwowych Gospodarstw Rolnych, skupionych w dużych kombinatach, kontrolujących prawie całą produkcję gminy. Po zlikwidowaniu PGR-ów nie pojawiła się żadna alternatywa zatrudnienia dla ludzi pracujących w takich miejscach a niewielu wówczas potrafiło przejść od pracy najemnej do samodzielnego gospodarowania. Niski poziom wykształcenia implikował jednocześnie słabą znajomość problemów, zmieniających się warunków i możliwości rozwoju w kierunkach, które do tej pory nie istniały lub były marginesowe. Na wielu obszarach wiejskich poziom życia był i nadal jest niski. Dlatego zaczęły powstawać programy ukierunkowane na wykorzystanie istniejącego już kapitału ludzkich umiejętności i doświadczeń z pożytkiem dla lokalnych społeczności. Jednocześnie wiele gmin korzysta z unijnych programów pomocowych w wyrównywaniu szans. W tego typu działalności są również zaangażowane przedstawicielstwa samorządowe, powiatowe i znaczące podmioty administracji publicznej.

Programy współtworzone przy pomocy unii są konstruowane tak, by przeciwdziałać wykluczeniu społecznemu przez tworzenie nowych i lepszych miejsc pracy. Jednak funkcjonowanie podobnych programów pomocowych nie byłoby możliwe bez instytucji koordynujących i wspomagających rozwój lokalny – centrów ekonomii społecznej. Są to podmioty pośredniczące w integracji z rynkiem pracy, rozpoznają potrzeby i możliwości oraz wytyczne kierunków działania gospodarki społecznej, tworzą systemy programów lokalnej samopomocy przy współpracy z partnerami biznesowymi, poszukują lub tworzą możliwości zatrudnienia osób wykluczonych lub zagrożonych wykluczeniem a także opracowują i wdrażają nowe formy aktywizacji zawodowej wykluczonych.

Instytucje te działają także na zasadzie animatora testującego lokalny rynek pracy nie tylko pod kątem znalezienia pracy najemnej dla swoich podopiecznych, ale również pod względem możliwości samoorganizowania się społeczności do zakładania własnych stowarzyszeń, spółdzielni i przedsiębiorstw społecznych, które dawałyby samozatrudnienie interesariuszom działającym w ramach takich właśnie zrzeseń¹⁴.

¹⁴ Małopolska Agencja rozwoju Regionalnego, „Społeczny biznes. Teoria i praktyka”, Kraków 2008.

Obecnie istnieje wiele przykładów podmiotów, które powstały właśnie w środowiskach wiejskich jako alternatywa dla wykluczenia i braku zatrudnienia. Jednym z takich przykładów może być spółdzielnia socjalna Eko-mat z Chełmna (wytwarzająca ekologiczne opakowania), w której osoby długotrwale bezrobotne, a szczególnie kobiety, otrzymały szansę na podjęcie pracy. Priorytetem założycieli był terapeutyczny wpływ zatrudnienia na poczucie ważności działania i bycie pełnoprawnym członkiem społeczeństwa. Eko-mat jest podmiotem, który doskonale radzi sobie na rynku wciąż otrzymując zamówienia, a przez to zyskując nowe możliwości.

Drugim przykładem jest centrum technologii informacyjnej E-misja z Płużnicy, które z kolei kładzie nacisk na edukację informatyczną i prowadzi kursy dla tych, którzy chcą się nauczyć właściwie korzystać z Internetu i obsługiwać niezbędne w pracy programy. Ponadto E-misja zakłada nowe świetlice internetowe i portale, gdzie uczący się mogą wykorzystywać nabyte możliwości.

Kolejnym, chlubnym przypadkiem przedsiębiorczości społecznej, jest park dinozaurów w Bałtowie, który powstał na płaszczyźnie dużego rozdrobnienia gospodarstw, nikłych perspektyw rozwoju rolnictwa i wysokiego bezrobocia. Władze gminy postawili na rozwój turystyki i tradycji lokalnej oraz kultywowanie ludowego rękodzieła przez stworzenie parku jurajskiego, do którego rocznie przyjeżdża kilka tysięcy mieszkańców, dając jednocześnie zatrudnienie wielu mieszkańcom gminy. Dzięki społecznej inicjatywie powstały dwa stowarzyszenia, z których jedno – Bałt zajmuje się realizacją celów społecznych, a drugie – Delta realizuje cele ekonomiczne i tworzy miejsca pracy. Fundusze na rozwój parku jurajskiego początkowo pochodziły ze zbiórki społecznej a później uzyskane zostały z programu unijnego SAPARD. W 2005 roku Bałt przystąpił do inicjatywy Equal, w ramach którego powołano do życia kolejne przedsięwzięcie – stok narciarski i kolejną (zajmującą się nowym przedsięwzięciem) firmę Allozaur. W ramach rozwoju turystyki powstały także inne społeczne podmioty ekonomii, na przykład Centrum Wspierania Turystyki Wiejskiej, w ramach którego funkcjonują gospodarstwa agroturystyczne. Dzięki tak przeprowadzonej inicjatywie, w Bałtowie powstało 128 miejsc pracy, bezrobocie spadło z 30% do 8% na terenie gminy, dochody budżetu wzrosły z 4,5 do 9 mln zł.

Przytoczone powyżej rozwiązania są przykładem skutecznego działania społeczności lokalnych, które wsparte współpracą i finansami unijnymi w dużej mierze mają szansę ograniczyć negatywne skutki wykluczenia.

Zakończenie

Ekonomia społeczna nie jest popularnym zagadnieniem. W świadomości ludzi funkcjonują jednak określenia gospodarka społeczna lub ekonomia obywatelska. Wszystkie te zagadnienia znaczą to samo i są synonimami ekonomii społecznej. Dziedzina zajmuje się częścią dochodu narodowego, który przypada na ludność. Ekonomia społeczna jest jedną z najlepszych metod aktywizowania osób długotrwale pozostających bez pracy. Proponuje aktywne formy pomocy zamiast pasywnych; współodpowiedzialność zamiast roszczeń i uzależnienia od pomocy; mobilizację obywatelską w miejsce rozbudowy systemu biurokratycznego. To zbiór instytucji, takich jak spółdzielnie socjalne, przedsiębiorstwa społeczne, centra i kluby integracji społecznej, zakłady aktywności zawodowej oraz fundacje i stowarzyszenia. Wszystkie one starają się realizować cele społeczne przy użyciu instrumentów rynkowych.

Ekonomia społeczna jest mostem scalającym środowiska lokalne, dzięki tworzeniu sieci powiązań i współpracy między obywatelami przy realizacji celów społecznych i gospodarczych. Należy jednak uważać, by koordynując pomoc uniknąć sytuacji, w której z jednej strony ulega ona kumulacji, a z drugiej jest zaniechana¹⁵.

Ekonomia społeczna jest formą aktywności społecznej, funkcjonującą w środowisku, w którym ludzie angażują się we wspólne przedsięwzięcia, umieją ze sobą współdziałać i mają do siebie zaufanie umożliwiające wspólne podejmowanie ryzyka.

Literatura

Active Social Policies I the EU Inclusion through participation, red. R. Berly, H. Van Maler, The Policy Press, Bristol 2002.

¹⁵ P. Kurowski, *Pomoc społeczna w krajach OECD i w Polsce*, „Polityka Społeczna” 1998, nr 7, s. 5–6.

- Brenner R., *Shifting Attitude*, w: *Perspectives on Social Welfare*, red. Weinberger P., Collier-McMillan 1974.
- Gordon I., Riihinen O., *Exclusion in cities in Britain and Finland*, University of Helsinki 1990.
- Grell P., Wery A., *Względność pojęcia ubóstwa*, „Prezentacje” 1981, nr 3.
- Jordan B., *Paupers. The Making of New Claiming Class*, Routledge & Kegan Paul, London 1973.
- Kurowski P., *Pomoc społeczna w krajach OECD i w Polsce*, „Polityka Społeczna” 1998, nr 7.
- Leadbeather Ch., *The rise of the Social Entrepreneur*, demos: London 1997.
- Miller S.M., Rein M., *Poverty, Inequality and Policy*, w: *Social problems: A Modern Approach*, red. S. Howard Becker, John Wiley & Sons, New York–London–Sydney, 1967.
- Spicker D., *Poverty and Social Security*, Routledge, London 1993.
- Toffler A., *Trzecia fala*, PIW, Warszawa 1986.
- Wygnański K., *Ekonomia społeczna w Polsce – definicje, zastosowania, oczekiwania, wątpliwości*, w: raport otwarcia projektu „W poszukiwaniu polskiego modelu ekonomii społecznej”, Fundacja Inicjatywy Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa 2006.

ROLE OF SOCIAL ECONOMY IN RURAL AREAS IN THE POLISH MARKET ECONOMY

Summary

The paper is connected with an important and noticed today, problems of existential members of these societies have remained more frequently, which have remained from it excluded, owing to different vital situation, stripped (gotten rid) sources of maintenance often. Domain has turned out on disfunctions of markets on borderland public answer placing and private sector of activity – economy social, so to say, there be complementary alternative functions of protective states, for it particularly, they need which most .

Translated by Anna Kościelniak